

- 8 Constitutiones Vladislaviensis synodi anno Domini 1563 die 22 lunii approbatae // Acta synodów różnowierczych w Polsce = Acta synodalia ecclesiarum Poloniae reformatarum: [w 4-ch t.] / oprac. Maria Sipayłto; Biblioteka uniwersytecka w Warszawie. – Warszawa, 1983. – T. 3. – S. 10–11.
- 9 Synod w Pęsznicy X 1568 r. // Acta synodów różnowierczych w Polsce = Acta synodalia ecclesiarum Poloniae reformatarum: [w 4-ch t.] / oprac. Maria Sipayłto; Biblioteka uniwersytecka w Warszawie. – Warszawa, 1966. – T. 2. – S. 220–221.
- 10 Acta legationis ad synodum Pinczoviensem A. D. 1556 // Acta synodów różnowierczych w Polsce = Acta synodalia ecclesiarum Poloniae reformatarum: [w 4-ch t.] / oprac. Maria Sipayłto; Biblioteka uniwersytecka w Warszawie. – Warszawa, 1966. – T. 1.: (1550–1559) – S. 66–78.
- 11 Synodus fratrum ministrorum Posnaniae A. D. 1582, lunii die 22. // Acta synodów różnowierczych w Polsce = Acta synodalia ecclesiarum Poloniae reformatarum: [w 4-ch t.] / oprac. Maria Sipayłto; Biblioteka uniwersytecka w Warszawie. – Warszawa, 1997. – T. 4.: (Wielkopolska 1569–1632) – S. 78–84.
- 12 Goluchoviae convocatio seniorum A. D. 1599, Iñnuarii 2. // Acta synodów różnowierczych w Polsce = Acta synodalia ecclesiarum Poloniae reformatarum: [w 4-ch t.] / oprac. Maria Sipayłto; Biblioteka uniwersytecka w Warszawie. – Warszawa, 1997. – T. 4.: (Wielkopolska 1569–1632) – S. 154–157.
- 13 Synod w Bolesławiu 1614 r. // Acta synodów różnowierczych w Polsce = Acta synodalia ecclesiarum Poloniae reformatarum: [w 4-ch t.] / oprac. Maria Sipayłto; Biblioteka uniwersytecka w Warszawie. – Warszawa, 1997. – T. 4.: (Wielkopolska 1569–1632) – S. 260.

Василь Менько,

*викладач кафедри давньої історії України
та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка*

ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ У ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ (50-ТІ РОКИ XIX – ПОЧ. ХХСТ.)

Проаналізовано науковий доробок та внесок істориків російської історичної школи другої половини XIX ст. у вивчення проблеми походження церковних братств України та Білорусі. Висвітлено особливості розвитку історіографії в контексті тогочасних умов розвитку, показано основні напрямки та досягнення.

Ключові слова: братства, митрополія, церква.

Феномен церковних братств – релігійних мирянських організацій України та Білорусі ранньомодерної доби (XVI–XVIII ст.) – завжди притягував увагу

дослідників. У літературі найбільш дискутувалися проблеми, пов'язані із походженням братств, їх типологією, наданням ставропігійних (автономних) прав, конфліктами з ієрархією, причинами тривалої і жорсткої боротьби проти унії. Велику увагу приділяли проблемі практично всі історики ранньомодерної церкви та культури, в працях яких уміщені також історіографічні огляди проблеми.

Метою цієї статті є проаналізувати історіографічний доробок науковців, який присвячений теоріям виникнення православних братств, виявити основні напрями та тенденції розвитку теми, визначити малодосліджені і невивчені питання даної проблеми.

У 50–70 рр. XIX ст. однією з найважливіших тем дослідження російської історичної науки подала проблема походження церковних братств України і Білорусії і була пов'язана з виходом книги А. Попова «Пиры и Братчины»¹, в якій автор розглянув звичай влаштовувати спільні бенкети на храмові свята: «Община давала свої бенкети, які також називали братчинами. Зв'язок бенкетів зі святами вказує на їх релігійне значення, але ігри, танці і пісні, які супроводжували бенкети, свідчать про їх язичницьке походження². Якщо на бенкеті відбувалась бійка або вбивство, община виступала в ролі громадського суду³. Його теорія генеологічної спільності всіх східнослов'янських народів визначила новий напрямок історичних досліджень.

Окремі російські історики пов'язували виникнення братств з існуванням на північно-східних землях Русі давньоруських братчин (дослідження В. Ключевського, С. Соловйова та ін.⁴). З цієї теорії випливало, що українські братства стали безпосереднім продовженням споконвічних руських братчин, тобто не були характерним для України історико-культурним явищем. Така великодержавна проросійська теорія ігнорувала суттєві відмінності в умовах існування Північно-Східної Русі та України й Білорусії, не враховувала і хронологічного фактора (як відомо, давньоруські братчини діяли переважно у XII–XIII ст., і тому про однозначну наступність між ними та українськими братствами, які виникли майже через двісті років після північно-східних, говорити досить складно), також в діяльності братств цими істориками виділялося два періоди – до середини XVI ст. і більш пізній, хоча принципової різниці між братчинами і церковними братствами виокремлено не було.

Митрополит Філарет (Гумільовський) виділив два періоди в діяльності братств. Під час першого братства переважно опікувалися будівлями, утриманням духовництва і бідних⁵. Праця митрополита Філарета містить велику кількість фактологічних помилок. Так, він стверджував, що львівський ставропігійон був заснований «преимущественным попечением знаменитого поборника православия Гедео́на, епископа львовского»⁶ (тоді як збереглося багато документів, які засвідчують серйозний конфлікт між братством і єпископом).

Монографія І. Флерова⁷, присвячена історії церковних братств, суттєво відрізняється від праць його сучасників. Джерело походження церковних братств він вбачав у ранньохристиянських общинах, виникнення братського руху історик, так само, як і Митрополит Філарет, вважав як необхідність в боротьбі з католицькою пропагандою. На доказ цього І. Флеров пише: «повсюду

начали учредять Церковные общества, или братства, члены которых клятвенно обещались твердо стоять в вере своих отцов и всеми силами удерживать поток римского раскола ... Тогда-то возникли по всем приделам юго-западной России: Львовское, Виленское, Киевское, Пинское, Оршанское, Брестское, Луцкое, Могилевское, Бельское, Минское и множество других»⁸.

В подальшому дослідник аналізує і інші причини виникнення братств. Насвітлює проблему, чому братства з'явилися саме в такій формі, у кого вони могли успадкувати ідею – заснувати братство, у тому вигляді, в якому воно існувало. І наступна проблема, яку перед собою ставить історик: Як польські королі і взагалі польський уряд могли допустити існування братств?

І. Флеров доходить висновку, що «братства должны были возникнуть из устройства современного общества, или, по крайней мере, находить для себя опору из гражданских учреждений того времени»⁹. Вчений припускає, що безпосереднім зразком для виникнення церковних братств були ремісничі цехи, крім того великий вплив на братства мала поява магдебурзького права.

Не викликає сумніву ряд фактів, які свідчать про діяльність церковних братств в містах Речі Посполитої, які керувалися на основі магдебурзьким міським правом. Навіть королі, яких не влаштовувало існування цих братств, не могли їх заборонити як організацію, яка підлягала під захист даного права.

Висуваючи свою гіпотезу про те, що православні мешканці південно-західної Русі запозичили в цехів ідею щодо утворення своїх братств, автор зазначає: «К цехам, как известно, принадлежали все ремесленники, без различия вероисповедания. Но в последствии, около 1458 года, ремесленники православного исповедания стали образовывать из себя общества или братства»¹⁰.

Праця І. Флерова стала важливою віхою в російській історіографії, вона поклала початок безпосередньому дослідженню ролі православних церковних братств в багатьох життєво важливих сферах історичного процесу України.

Як і І. Флеров, М. О. Коялович в своїй книзі «Литовская церковная уния» висуває подібну теорію походження братств, вважає, що безпосереднім зразком для виникнення братств були ремісничі цехи¹¹.

Іншу версію у 1875 році в своїй праці висунув доцент (згодом професор) Микола Афанасійович Скабаланович¹². Він стверджував, що православні братства копіювали західноєвропейські гільдії і католицькі братства, наводячи при цьому досить таки слабку аргументацію. Не зупиняючись на цьому, автор продовжує свою гіпотезу про походження як православних братств, так і європейських гільдій із язичницьких витоків.

Дослідник стверджував, що спершу люди, які збиралися на трапезу, як на Русі, так і в германських землях, не мали один перед одним ніяких додаткових зобов'язань. Згодом, коли появляються обов'язки підтримувати один одного і свій храм у важких обставинах, бенкетні зібрання перетворюються в союзи, гільдії, корпорації людей¹³.

Ця точка зору не отримала широкого розповсюдження в історичній науці XIX – поч. XX століття.

В 90-х роках XIX ст. церковний історик О. Папков видає в «Богословському віснику» ряд статей, присвячених історії українських та білоруських братств¹⁴. У 1900 р. вийшла велика спеціальна праця про братства А. Папкова¹⁵. Незважаючи на обширні хронологічні межі дослідження (від княжої доби до кінця XVIII ст.), його виклад слід визнати дуже ретельним. Історик подав періодизацію історії братств. Період між 1586 і 1600 рр. він назвав епохою перетворень, час між 1600 і 1620 рр. – періодом потужного захисту братствами православ'я. Автор сформулював ще одну важливу дефініцію, за якою братства були «великими християнськими союзами з широкими просвітницькими і благодійними цілями»¹⁶. А. Папков також сформулював думку про те, що виникнення братств запровадило для православного суспільства «церковно-громадський устрій», наданий патріархами. На нашу думку, ряд положень, висунутих та обґрунтованих А. Папковим, має важливе значення, незважаючи на їх небеззастережність.

У працях А. Папкова було широко поставлено проблему ролі мирян в церкві, які на чолі з князем В.-К. Острозьким виводили Київську митрополію з глибокої кризи. На згаданому тлі цілком закономірно (і, відповідно, дуже спрощено) обґрунтовувалась роль братств як мирянських (фактично ж – світських) організацій¹⁷. Акцентування світських форм у діяльності братств було для російської історіографії дуже зручним у плані більш рельєфного показу боротьби «руссакого народа» проти католицизму та унії. Досить високий рівень освіченості в останній третині століття А. Папков пов'язує саме з утворенням братств як «просвітницько-благодійних» союзів. Автору належить також ще одна важлива дефініція, за якою братства були «великими християнськими союзами з широкими просвітницькими і благодійними цілями»¹⁸. Учений наголошує на ролі міщан в діяльності львівського братства, підкреслюючи водночас велику кількість магнатів і шляхти у складі віленського братства.

Як і представники української церковної історіографії, російські дослідники православної історіографічної школи акцентували свою увагу переважно на релігійних формах функціонування братств, а от істориків, так би мовити, університетської школи цікавила проблема походження братств і їх вклад в розвиток суспільної думки і культури.

У середині XIX ст., відразу після публікації перших матеріалів з історії львівського і інших братств, в російській історіографії розгорнулася полеміка про походження цих організацій. Початок дискусії поклав С. Соловйов, який висунув теорію походження братств кінця XVI–XVII ст. із староруських «братчин», відомих з XII ст.¹⁹ Разом з тим, Соловйов вважав, що на дальший розвиток братств мали вплив цехи та міське самоврядування згідно з магдебурзьким правом.

Із своєю теорією походження братств виступила О. Я. Єфименко, згідно з якою всі братства і подібні їм організації походять від одної «материнської форми» родового братства²⁰. Вперше українські і білоруські братства розглядалися як частина одного загальноєвропейського процесу. Досліджуючи матеріали з історії родових союзів слов'ян, Німеччини і Скандинавії, Єфименко доходить висновку, що західноєвропейська гільдія, ремісничий цех, староруська братчина, церковне

братство являються однорідним явищем і походять від родових союзів. Єфименко не тільки пов'язує українське братство з аналогічними союзами в інших європейських країнах, але і простежує їх розвиток та еволюцію аж до XIX ст.

Таким чином, дослідниця створила певну позаісторичну абстракцію, з якої було вилучено всі специфічні риси існуючих в різні часи братств, котрі мали зовсім різні завдання.

Дуже цікавими з теоретичної точки зору є роботи Л. Карсавіна, хоча українські церковні братства не були предметом його досліджень. Він перший в російській історіографії запропонував характеристику середньовічних братств Західної Європи²¹. На думку дослідника, братства – це організації мирян, які слід розглядати в рамках історії монахів, так як вони являють собою форму «послабленої аскези» і відображають своїми ідеалами ті чи інші сторони релігійного життя епохи²².

Підсумовуючи наявний доробок з історії і теорії походження православних братств, слід зазначити, що російські історики православної історіографічної школи акцентували увагу переважно на релігійних формах функціонування братств в сферах діяльності, які сприяли зміцненню і захисту православ'я. Праці російських істориків другої половини XIX ст. стали важливою віхою в історії російської історіографічної думки, поклавши початок всебічному дослідженню теорії походження братств як в Україні, так і в Росії.

¹ Попов А. Пыри и братчины // Архив историко-юридических сведений, относящихся до России. Изд. Н. Качаловым. – М., 1854. – Кн. 2. – Пол. 2.

² Там же. – С. 21.

³ Там же. – С. 33.

⁴ Ключовский В. О. Боярская дума Древней Руси. – М., 2004; Соловьёв С. М. Братчины // Русская беседа. 1856. – Кн. IV. – С. 108–117.

⁵ Филарет (Гумилевский), митр. История русской церкви. – М., 1847. – Т. 3. – С. 25.

⁶ Филарет (Гумилевский), митр. История русской церкви. – М., 1847. – Т. 4. – С. 96.

⁷ Флеров И. О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в юго-западной России в XVI, XVII, XVIII столетиях. – Спб.: Изд. Книгопродавца Н. Г. Овсянникова, 1857. – 200 с.

⁸ Там же. – С. 12.

⁹ Там же. – С. 14.

¹⁰ Там же. – С. 18.

¹¹ Коялович М. О. Литовская церковная уния. Спб., 1859. – Т. 1. – С. 65.

¹² Скабаланович Н. Западноевропейские гильдии и западно-русские братства // Христианские чтения. 1875. № 9–10. – С. 271–287.

¹³ Там же. – С. 271–287.

¹⁴ Папков А. А. Охранительная деятельность православных братств в последние годы царствования короля Сигизмунда III: 1620–1632 // Богословский весник. – 1891. – № 5. – С. 166–188.

¹⁵ Папков А. А. Братства. (Очерк истории западнорусских православных братств). – М., 1900.

¹⁶ Папков А. А. Братства // Православная богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь. Под ред. проф. А. П. Лопухина. – Т. 2. – Петроград, 1901. – С. 1083–1108.

- 17 Папков А. А. Братства. (Очерк истории западнорусских православных братств). – М., 1900. – С. LV.
- 18 Папков А. Братства // Православная богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь. Под ред. проф. А. П. Лопухина. – Т. 2. – Петроград, 1901. – С. 1083–1108.
- 19 Соловьев С. М. Братчины // Русская беседа. – 1856. – № 4. – С. 108–117.
- 20 Ефименко О. Я. Южно-русские братства // Южная Русь. СПб., 1905. – Т. 1. – С. 200–309.
- 21 Карсавин Л. П. Монашество в средние века. М., 1992. – С. 143–149.
- 22 Там же. – С. 148.

SUMMARY

Men'ko Vasul'

A PROBLEM OF ORIGIN OF CHURCH FRATERNITIES OF UKRAINE AND BELARUS IS IN LABOURS OF REPRESENTATIVES OF RUSSIAN HISTORICAL SCIENCE (50TH. XIX OF TO BEGINNING XX CENTURY).

The scientific work and payment of historians of Russian historical school of the second half of XIX of century are analysed in the study of problem of origin of church fraternities of Ukraine and Belarus. The features of development of historiography are reflected in the context of that time terms of development, basic directions and achievements are shown. Key words: fraternities, metropole, church.

Олександра Киричук,

*кандидат історичних наук,
доцент Львівського регіонального інституту
державного управління НАДУ при Президентіві України,
завідувач відділу Інституту релігієзнавства –
філії Львівського музею історії релігії,*

ЛЬВІВСЬКЕ УСПЕНСЬКЕ СТАВРОПІГІЙНЕ БРАТСТВО У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ЄВРОПИ

Аналізується феномен Львівського ставропігійного братства. З'ясовуються його особливості, порівнянні з аналогічними європейськими конфраaternіями / гільдіями.

Ключові слова: *Львівське успенське братство, ставропігія, церква, константинопольський патріарх, громадське життя.*

Об'єднання мирян при львівській церкві Успення Богородиці, що заявило про себе наприкінці першої чверті XVI ст. і проіснувало впродовж чотирьох століть, переживши декілька статутних змін та реорганізацій, відповідно до тогочасних правових засад і політичною устрою держав, у складі яких перебували західноукраїнські землі (I Речі Посполитої – до кінця XVIII ст., Габсбурзької монархії – протягом 1772–1914 рр. та I Світової війни,